

GEÇ ANTİK ÇAĞ ANADOLU’SUNDA ROMA DÖNEMİ ANITSAL ÇEŞMELERİNİN YENİDEN KULLANIMI: YAPISAL, İŞLEVSEL VE DEKORATİF DEĞİŞİKLİKLER*

Mehmet Cihangir Uzun**

Öz

Bu çalışma, Anadolu’da Roma Dönemi’nde inşa edilen anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi’ndeki kullanımını, yapısal, fonksiyonel ve dekoratif değişiklikler üzerinden incelemekte ve bu yapıların kentsel yaşantının devamlılığındaki rolünü analiz etmektedir. Doğal afetler, ekonomik ve sosyokültürel değişimler gibi faktörler, çeşmelerin teknik, mimari ve dekoratif açıdan dönüşümüne yol açmıştır. Özellikle MS 4. ve 5. yüzyıllarda yaşanan depremlerin ardından, anıtsal çeşmelerin su sistemlerinde ve yapısal özelliklerinde kapsamlı onarımlar gerçekleştirilmiştir. Bu onarımlar, çeşmelerin asli işlevlerinin yanı sıra yakın çevredeki konut, dükkân ve atölyelere su sağlayan *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) olarak da kullanılmalarını sağlamıştır. Çeşmelerin hidrolik sistemlerinde yapılan revizyonlar, suyun tüketicilere sunulma biçiminde pragmatik değişikliklere ya

* Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı doktora programında Prof. Dr. B. Y. Olcay Uçkan danışmanlığında Mehmet Cihangir Uzun tarafından hazırlanan “Güney ve Güneybatı Anadolu’daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri” adlı Doktora tezinden üretilmiştir. Bu makaleye de temel oluşturan Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi BAP Komisyonunca kabul edilen 1807E258 no.lu proje kapsamında ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) ve Türkiye’de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü (ARIT) tarafından finansal olarak desteklenmiştir.

** Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tepebaşı Eskişehir/Türkiye, mcihangiruzun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1521-5082.

da palyatif çözümlere işaret etmekle birlikte suyun daha hijyenik bir şekilde dağıtılması ve çeşmelerin işlevselliğinin korunması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Hristiyanlığın yükselişiyle birlikte çeşmelerde sergilenen heykel programları ve dekoratif donanımında birtakım değişikliğe gidilmiştir. Bu makale, anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'daki işlevsel sürekliliğini ve kentsel yaşantıya olan katkısını ortaya koyarken aynı zamanda bu yapıların dinî, sosyal ve politik dönüşümlerle nasıl şekillendiğini de incelemektedir. Sonuç olarak Roma Dönemi çeşmeleri, Geç Antik Çağ'da hem pratik ihtiyaçlara cevap vermiş hem de kentlerin estetik kimliğini korumuştur. Söz konusu bu yapılar, antik kentlerin sürekliliğine ve dönüşümüne ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, Roma Dönemi, Geç Antik Çağ, Erken Bizans Dönemi, Efes, Laodikeia, Kibyra, Stratonikeia, Perge.

The Reuse of Roman Monumental Fountains in Late Antique Anatolia: Structural, Functional, and Decorative Transformations

Abstract

This study investigates the reuse of monumental fountains constructed in Anatolia during the Roman period within the context of Late Antiquity and the Early Byzantine era. It focuses on their structural, functional, and decorative transformations, while analyzing their role in sustaining urban life. Natural disasters, economic fluctuations, and socio-cultural changes brought about significant modifications in the technical, architectural, and decorative aspects of these fountains. In particular, the earthquakes of the 4th and 5th centuries AD prompted comprehensive repairs to their water systems and structural features. These restorations allowed the fountains not only to maintain their original functions but also to operate as castellum divisorium (water distribution terminals), supplying water to nearby houses, shops, and workshops. Revisions to their hydraulic systems, though often pragmatic or provisional, primarily sought to ensure more hygienic water distribution and to preserve the operational integrity of the fountains. Furthermore, with the rise of Christianity, changes were introduced to the sculptural programs and decorative schemes once displayed in these monuments.

By tracing both the functional continuity of monumental fountains in Late Antiquity and their contribution to urban life, this article also highlights the ways in which these structures were reshaped by religious, social, and political transformations. Ultimately, Roman-period fountains not only addressed practical urban needs but also safeguarded the aesthetic identity of cities, thereby illuminating the processes of continuity and transformation within ancient urban centers.

Keywords: Fountain, Roman Period, Late Antiquity, Early Byzantine Period, Ephesus, Laodicea, Kibyra, Stratonikeia, Perge.

Giriş

Helenistik Dönem'den itibaren şehir dokusuna dâhil edilen anıtsal çeşmeler, antik kentlerin görkemini artıran ve aynı zamanda tatlı su teminini sağlayan kamusal yapılar olarak kent yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Roma Dönemi'nde bu yapı türü, imparatorluk coğrafyasındaki hemen her refah düzeyi yüksek kentte yaygınlaşmış ve hem işlevsel hem de estetik açıdan kentsel kimliğin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Gösterişli cephe düzenlemeleri, mimari detayları ve anıtsal boyutlarıyla çeşmeler, diğer kamusal yapılarla birlikte kent sakinlerinin ortak gurur kaynağını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu yapıların işlevsel sürekliliği yalnızca Antik Çağ boyunca değil, Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi süresince de önemini korumuş olmalıdır. Nitekim imparatorluk dönemine ait kamusal binaların bakımının sağlanması ve şehir estetiğinin korunması yönünde Geç Antik Çağ'da çıkarılan çeşitli yasal düzenlemelerin, anıtsal çeşmeleri de kapsadığı düşünülebilir. Bu durum, söz konusu yapıların geç dönemlerde de aktif biçimde kullanılmasının şaşırtıcı olmadığını göstermektedir.¹

Ancak Geç Antik Çağ'da Anadolu coğrafyasında meydana gelen yıkıcı depremler, değişen ekonomik dengeler, toplumsal yapılar, dinî anlayışlar ve politik koşullar; kentlerin fiziksel görünümünde olduğu kadar, kamusal su yapılarında da yapısal, işlevsel ve estetik düzeyde belirgin değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte çeşmelerde gözlemlenen onarımlar, yeniden kullanım izleri ve devşirme malzeme uygulamaları, kent yaşamının sürekliliğine ve antik kentlerin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne ışık tutmaktadır.

¹ Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi boyunca, anıtsal yapıların korunması, onarılması ve yeniden işlevlendirilmesine ilişkin çok sayıda yasal düzenleme yürürlüğe konmuştur. Merkezi otorite, yani imparatorluk yönetimi, antik kentlerin sürekliliğini ve kamusal alanların estetik bütünlüğünü muhafaza edebilmek için sıklıkla yasa gücüne başvurmuştur. Bu bağlamda *Codex Theodosianus*, söz konusu dönemin bu politikasını anlamamıza olanak tanıyan en önemli kaynaklardan biridir. İlgili kanun maddeleri incelendiğinde, antik dönemden miras kalan anıtsal yapıların korunması yönünde açık bir irade görülmektedir. Bk. Cod. Theod. 15.1.14, 15.1.15, 15.1.16, 15.1.19. Bu yasal düzenlemelerde, “şehir süsleri” olarak tanımlanan anıtsal yapılar, kentsel kimliğe ve görkeme katkıları nedeniyle büyük bir saygıyla anılmış; bunların onarımı ve korunması, şehirlerin fiziksel ve estetik sürekliliğinin sağlanmasında temel bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ilgili kanunlardan birinde şu ifade yer almaktadır: “...gösterişli yapıların onarımına engel olacak şekilde yeni yapılar yapılması engellenmelidir. Mermer oymaları ile şehrin süsleri olan bu yapılara eski görünümlerinin kazandırılması için valilere tam yetki verilmiştir...” Bk. Cod. Theod. 15.1.16. Aynı şekilde, Cod. Theod. 15.1.25 ve 15.1.35 sayılı kanunlar da bu tür yapıların kent dokusundaki “şehir süsleri” niteliğini vurgulamaktadır. Bir başka yasa maddesi, kentsel görünümüne estetik katkı sağlayan mermer, bronz gibi değerli yapı malzemeleri ile heykellerin bulundukları yerlerden alınmasını yasaklayarak, bu eserlerin yerinde korunmasını zorunlu kılmıştır. Bk. Cod. Theod. 15.1.19, 37.

Bu bağlamda, söz konusu değişimlerin yalnızca bireysel girişimlerin sonucu olarak mı gerçekleştiği, yoksa belirli bir otoritenin yönlendirmesiyle yürütülen geniş çaplı inşaat faaliyetlerinin bir parçası mı olduğu, yanıtlanması gereken temel sorulardan bazılarıdır. Zira çeşmelerin uzun süreli kullanım evrelerinde tespit edilen değişikliklerin kapsamı, dönemin sosyoekonomik yapısı ve kentsel yönetim anlayışı hakkında da dolaylı bilgiler sunmaktadır.

Öte yandan, Roma Dönemi'nde inşa edilen çeşmelerin Geç Antik ve Erken Bizans Dönemi'ndeki onarım ve yeniden kullanım evrelerini belirlemek, araştırmacılar açısından güçlük arz etmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, mevcut çalışmaların çoğunun yapının ilk inşa evrelerine odaklanması ve sonraki dönemlerdeki yapısal, teknik ya da dekoratif müdahaleleri göz ardı etmesidir. Ayrıca, özellikle yirminci yüzyılın ortalarından önce yürütülen kazılarda stratigrafik bağlamın yeterince dikkate alınmaması, Geç Antik Dönem'e ilişkin kullanım ve onarım evrelerinin tespitinde önemli veri kayıplarına yol açmıştır. Bununla birlikte günümüzde gerçekleştirilen sistematik kazılar ile geçmiş dönem bulgularının yeniden değerlendirilmesine yönelik disiplinlerarası çalışmalar² sayesinde, Anadolu'daki antik kentlerde yer alan anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'daki dönüşüm süreçlerine dair daha ayrıntılı bilgiler elde edilmektedir.³

1. Geç Antik Çağ Anadolu'sunda Roma Dönemi Anıtsal Çeşmelerinin Yeniden Kullanım Örnekleri

Anadolu'da Geç Antik Çağ onarım faaliyetlerinin en belirgin biçimde izlenebildiği kentlerden biri **Efes**'tir. Helenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'ın sonuna kadar uzanan süreçte inşa edilen çeşme yapıları, farklı mimari ve dekoratif özellikleriyle kentin bu dönemde geçirdiği dönüşümü açık biçimde ortaya koymaktadır. MS 3. ve 4. yüzyıllarda kenti etkileyen bir dizi depremin ardından pek

² C. Dorl-Klingenschmid, J. Richard, I. Jacobs ve L. Lavan tarafından son yıllarda yapılan araştırmalarda, Anadolu'daki Roma Dönemi'ne ait anıtsal çeşmelerin daha geç dönemlerdeki kullanım biçimleri ile onarım süreçlerini kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bk. C. Dorl-Klingenschmid, *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten: Funktion im Kontext (Studien zur antiken Stadt 7)*, München: Verlag Dr. Friedrich Pfeil, 2001; J. Richard, *Water for the City, Fountains for the people: Monumental fountains in the Roman East: an Archaeological Study of Water Management. (SEMA 9)*, Brepols Publishers, 2012; Jacobs ve J. Richard, "We Surpass the Beautiful Waters of Other Cities by the Abundance of Ours: Reconciling Function and Decoration in Late Antique Fountains", *Journal of Late Antiquity*, 5 (1), 2012, s. 3-71; I. Jacobs, *Aesthetic Maintenance of Civic Space: The "Classical" City from the 4th to the 7th c. ad*, Peeters, 2013, s.111-268; L. Lavan, *Public Space in the Late Antique City 1-2 vols.* Brill, 2021, s. 93-109, 501-548.

³ Sınırlı sayıda örnek üzerinden yapılan bu değerlendirmede daha çok Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde yer alan kentler ele alınmıştır. Bu seçimin nedeni, arkeolojik çalışmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasından dolayı bulguların fazlalığıdır.

çok imparatorluk anıtı kapsamlı onarımlar geçirmiş; bazıları biçimsel ve işlevsel açıdan göze çarpan dönüşümlere uğramıştır.⁴ Kentteki anıtsal çeşmelerin görkemli dekoratif donanımlarının Geç Antik Çağ boyunca büyük ölçüde korunması ve bunlarda görülen yoğun onarım izleri, Efes'in söz konusu yıkımları izleyen süreçte adım adım yeniden toplumsal ve ekonomik bir canlılığa kavuştuğunun önemli kanıtlarıdır.⁵

Bu onarımların görülebildiği en çarpıcı örneklerinden biri, Kuretlar Caddesi'nin kuzeyinde 1957'de gün ışığına çıkan ve yakın dönemde ayrıntılı analizlere konu olan Traian Çeşmesi'dir (Fotoğraf 1).⁶ Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait anıtsal cepheli çeşmelerin erken örneklerinden biri olan bu yapı, MS 102-114 yılları arasında Efesli iki seçkin, Tiberius Claudius Aristion ve eşi Iulia Lydia Laterane tarafından yaptırılmıştır.⁷ Dikdörtgen bir havuzu U biçiminde çevreleyen iki katlı anıtsal cepheye sahip çeşmenin cephesinde, havuz parapetlerinde ve hidrolik sisteminde, yapının uzun süreli kullanımına bağlı çok sayıda onarım ve ilave tespit edilmiştir. 2005'te çeşmenin anıtsal cephesinin arkasında gerçekleştirilen sondajlar ile su sisteminde saptanan modifikasyonlar, yapının en az MS 5. yüzyıla dek aktif kullanıldığını göstermektedir.⁸

Traian Çeşmesi'nin Geç Antik Dönem kullanımıyla ilişkilendirilebilecek bir başka veri de anıtsal cephenin birinci kat korniş bloğu üzerindeki yazıttır; harf karakterinden hareketle MS 4. veya 5. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta, *proconsul* unvanı geçmektedir. Söz konusu yazıtın, kentte yaşanan depremlerin ardından gerçekleştirilen kapsamlı onarımlarla ilişkili olabileceğini düşünülmektedir.⁹ Ayrıca kazılarda ortaya çıkan, MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen yedi adet büst şeklinde sonlanan levha payesi (herme) ve bunların arasına yerleştirilen delikli levhaların, geç dönem onarımları sırasında öndeki daldırma havuzunun parapetleri üzerine monte edildiği tespit edilmiştir.¹⁰

Bu müdahalenin amacı muhtemelen havuza doğrudan erişimi sınırlamak; böylece suyun yalnızca parapetlerdeki oluklar yoluyla alınmasını sağlamak ki bu da

⁴ S. Ladstätter, "Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 3-28.

⁵ A. Pülz, "Bizans Döneminde Ephesos'un görünümü", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege yayınları, İstanbul 2011, s. 49.

⁶ Traian Çeşmesi ile ilgili detaylı bilgi için bk. U. Quatember, *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos*, Vol. 11, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011.

⁷ Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s.188-189.

⁸ Quatember, *a.g.e.*, s. 83.

⁹ Quatember, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰ Bu büstlerin tarihlendirme ve tanımlamalar için bk. R. Hanslmayr, *Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen. Forschungen in Ephesos*, Band X/2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, s. 128-142.

havuzun hijyenini korumaya yönelik pratik bir çözüm olarak anlaşılmalıdır. Bu modifikasyon aynı zamanda çeşmenin dekorasyonuna da katkı sağlamıştır. Tüm bu değişikliklerin yanı sıra çeşmenin cephesini süsleyen orijinal heykel programının da revize edildiği; hasarlı veya “sakıncalı” görülen heykellerin yerine farklı dönemlere ait heykellerin ilave edildiği; çıplak heykellerin cinsel organlarının kasıtlı olarak tahrir edildiği anlaşılmaktadır.¹¹

Traian örneğindeki koruma ve onarım eğilimleri, kentin ana akslarında yer alan Memnius yapısındaki Hydreion (Fotoğraf 2), Yukarı Agora’nın güneyindeki çeşme (Fotoğraf 3) ile Magnesia Kapısı’na giden yolun güney tarafında yer alan çeşmede de gözlemlenebilmektedir. Kuretlar Caddesi ile Domitianus Sokağı’nın kesişiminde konumlanan ve ilk evresi MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Hydreion, yaklaşık MS 300 civarında onarılmış ve ön kısmına Diocletianus ile Maximianus’un heykelleri eklenmiştir.¹²

Yukarı Agora’nın güneyindeki nymphaeum ise MS 2. yüzyılda inşa edilmiş; sonrasında yangına uğrayarak tahrir olmuş ve MS 340-350 yılları arasında *Proconsul* Lucius Caelius Montius tarafından onarılmıştır.¹³ Bu onarımın anısına çeşmenin önüne İmparator II. Constantius (337-361) ile Constans (337-350) heykellerinin dikildiği düşünülmektedir¹⁴; bu görüşü destekleyen kanıtlardan biri, Constans’a atfedilen heykel kaidesindeki yazıttır. Yazıtta şu ifade yer almaktadır: “*Tanrısal kararların yargıcı pek asil Proconsul Lucius Caelius Montius, nymphaeum’un bir bölümünü onarttıktan sonra (bu heykeli) efendimizi, en yüce fatih, zafer anıtlarının sahibi, sonsuza dek Augustus olan Constans için dikti ve adadı. Selamette!*”¹⁵ Ancak anıtsal çeşmenin arşitravındaki bir başka yazıtta, onarım işinin imparatorlar Constantius ve Constans’ın emriyle gerçekleştirildiği belirtilmektedir: “*Yenilmez Augustus’lar olan*

¹¹ Quatember *a.g.e.*, s. 107-109.

¹² Heykeller günümüze ulaşmamış ancak çeşmenin havuzunda ele geçen iki adet yazıtlı heykel kaidesinden birinin Diocletian’ın diğerinin ise Maximianus’un heykellerini taşıdığı düşünülmektedir. Bk. C. Roueché, “The Kuretenstrasse: the imperial presence in Late Antiquity, *Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*”, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s.157. Yapının mimari tasviri ve onarımı için ayrıca bk. P. Scherrer, *Ephesos: Der Neue Führer*, ÖAW, 1995, s.100; Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s.185-186; Lavan, *a.g.e.*, s. 523.

¹³ Çeşmenin doğu kanadındaki arşitrav bloğunda tespit edilen ve M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir yazıt, yangın neticesinde tahrir olan çeşmenin Proconusl L. Caelius Montius tarafından onartıldığını göstermektedir. Bk. Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s.182-184; Lavan, *a.g.e.*, s. 522-523.

¹⁴ Heykeller günümüze ulaşmamış ancak II. Constantius ve Constans’ın heykellerinin varlığını gösteren iki heykel kaidesi bulunmuştur. Heykel kaidelerindeki yazıt ve buluntu yerlerinin ayrıntıları için bk. Roueché, *a.g.m.*, s. 155-156.

¹⁵ Yazıtın Türkçe çevirisi için bk. H. Uzunoglu, *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu’da Su ve Su Yapıları*, Akdeniz Üniversitesi, Eskişehir Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Antalya 2018, s. 230-231.

efendilerimiz Constantius ve Constans, pek asil Caelius Montius'un proconsul, pek asil Caelius Ianuarianus'un legatus olduğu sırada (nymphaion'un) onarılmasını emrettiler".¹⁶

İlk yazıt, çeşmenin onarımının Vali Montius tarafından finanse edildiğini düşündürse de arşitravdaki ikinci yazıt, imparatorların anıtsal çeşmenin onarımı için bir girişim başlattığı ve bu işin denetiminin eyaletteki temsilcileri olan vali aracılığıyla yapıldığı sonucunu ortaya koymaktadır.¹⁷ Her iki yazıtı birlikte değerlendiren Uzunoglu'na göre, arşitrav üzerinde yer alan kitabe, valinin çeşmenin inşasına doğrudan maddi bir katkı sunmasından çok, gerçekleştirilen onarım sürecinin denetiminden sorumlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazıttaki ifadeler, onarım için gerekli finansmanın imparatorluk hazinesinden karşılandığına işaret etmektedir.¹⁸ Ancak şunu da göz ardı etmememiz gerekir ki MS 4. yüzyılda çıkmış kamusal yapıların inşasıyla ilgili bir kararda, inşası tamamlanmış bir kamu yapısına imparatorun adının verilmesi gerektiği sert bir dille belirtilmiştir; 394'te İmparator I. Theodosius, Arcadius ve Honorius'tan *Praefectus Urbi* Rufinus'a gönderilen bir yazılı buyruk, herhangi bir *index'in*, yeni inşa edilen bir kamu yapısına imparatorun ismini yazmak yerine kendi adını yazması durumunda vatana ihanetten suçlu sayılmasını buyurmaktadır.¹⁹ Benzer bir yaklaşımın Constantius ve Constans'ın saltanatı döneminde de olabileceğini göz önünde bulundurursak Vali Montius'un yapının onarımını kendi kasasından karşılamış olsa dahi dönem koşulları gereği onarttığı yapıda imparatorları onurlandırmış olması olağan bir durumdur.

Efes'teki Magnesia Yolu üzerinde bulunan ve orijinal yapı evresi MS 102 ve 114 yılları arasına tarihlendirilen başka bir anıtsal çeşmede de MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ya da 5. yüzyılın başlarında teknik ve dekoratif bir dizi müdahalenin yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁰ Bu değişiklikler arasında, çeşme cephesinde sergilenen heykellerin cinsel organlarının tahrip edilmesi ve bu heykellerden birinin altına kazınmış haç, yapının Geç Antik Çağ'daki kullanımı ve dönüşümü hakkında önemli veriler sunar.²¹ Ayrıca kazılarda ele geçen ve Part Anıtı'ndan devşirildiği anlaşılan figürlü kabartma parçalarının onarım sırasında yapıya eklenmiş olabileceği öne sürülmüştür. ²² Benzer şekilde, MS 5. yüzyılda çeşmeye dönüştürülen Celsus Kütüphanesi'nin havuzunu sınırlayan parapetlerde de aynı anıttan devşirilmiş

¹⁶ Yazıtın Türkçe çevirisi için bk. Uzunoglu, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁷ Uzunoglu, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁸ Uzunoglu, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁹ Cod. Theod. 15.1.31. Söz konusu karar, kamusal yapıların yerel yönetimlerde bir prestij aracı olduğunu ancak imparatorların buna izin vermediklerini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

²⁰ Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s.187-188; Richard, *a.g.e.*, s.268.

²¹ J. Auinger ve E. Rathmayr, "Zur spätantiken Statuenausstattung der thermen und nymphäen in Ephesos", *Statuen in der Spätantike*, 2007, s. 253-254.

²² Lavan, *a.g.e.*, s. 524.

parçaların kullanılmış olması, bu iki yapıda eş zamanlı veya yakın dönemli bir inşa/onarım faaliyetinin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

Geç Antik Çağ'da birtakım onarımlar ve eklemelerle işlevini sürdürdüğü anlaşılan bu dört anıtsal çeşmenin kullanım dışı kalışı en geç, kentin kuzey yakasında inşa edilen yeni sur hattıyla kent sınırının daraltıldığı; dolayısıyla anıtsal çeşmelerin yoğunlaştığı alanların yeni yerleşim dokusunun dışında kaldığı MS 7. ya da 8. yüzyıllara tarihlenmelidir.²³

Anıtsal çeşmelerdeki koruma ve onarım evrelerinin takip edilebildiği bir diğer kent, **Laodikeia**'dır. Burada şimdiye kadar kazılarla ortaya çıkarılan Roma Dönemi'ne ait dört anıtsal çeşmenin tamamında, Geç Antik Çağ'a ait yenileme ve yeniden kullanım izleri tespit edilmiştir. Çeşmeler, kentin ana caddeleri boyunca, iki ana arterin kesiştiği noktalarda ve genellikle meydanlara bakan konumlarda yer alacak biçimde planlanmıştır.

Laodikeia'nın en büyük anıtsal çeşmesi, zemin kata ait arşitrav-friz bloğundaki yazıttan anlaşıldığı üzere İmparator Septimius Severus'a (MS 193–211) ithaf edilmiştir (S. Severus Çeşmesi/A Nymphaeum). Arkeolojik veriler, bu yapının Geç Antik Çağ boyunca çeşitli onarımlar geçirdiğini ve MS 494 depreminde büyük ölçüde yıkıldığını göstermektedir (Fotoğraf 4a). Mimari bloklar ve su tesisatındaki belirgin tamirat izleri, bu onarım faaliyetlerinin somut göstergeleridir. Ayrıca, anıtsal cephenin alt kat sütunlarından birine kazınan palmiye dalı, borazan, menora ve globuslu Latin haçı motifleri, yapının en azından MS 4. yüzyılda hâlâ ayakta olduğuna işaret etmektedir (Fotoğraf. 4b).²⁴ Aynı dönemde, arşitrav-friz bloklarının ön yüzlerine alçak kabartma tekniğiyle işlenmiş kuş, balık ve mitolojik deniz yaratığı *Ketos* tasvirleri eklenmiştir. Çeşmenin su sağlama ve tahliye sistemlerinde de bu döneme ait kapsamlı onarım izleri belgelenmiştir.²⁵

Bu verilerin yanı sıra çeşme cephesinin merkezdeki nişte bulunan Athena heykeli ile havuz içerisinde ele geçen ve özgün konumlarında sergilendikleri anlaşılan *Tyche* ve *Nymphe* heykelleri, çeşmenin zengin dekoratif düzeninin Geç Antik Çağ boyunca korunduğunu göstermektedir. Ancak MS 494 depremi sonrasında yapının büyük bölümü çökmüş; havuza düşen blokların bir kısmı yeniden kullanılmış, bir kısmı ise zemin döşemesi olarak havuz tabanında değerlendirilmiştir. Bu süreçte havuzun ön kısmına devşirme bloklardan iki küçük havuz eklenmiş ve yapı, daha mütevazı bir sokak çeşmesi görünümüne

²³ J. Auinger ve M. Aurenhammer, "Antik Dönemin Sonunda Ephesos Heykeltıraşlığı", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s.186.

²⁴ C. Şimşek, *Laodikeia (laodicea ad hycum) Laodikeia Çalışmaları 2*, Ege Yayınları, İstanbul 2013, s. 154.

²⁵ Şimşek, *a.g.e.*, s. 156.

kavuşmuştur. Bu yeni düzenlemenin, İmparator Focas (602-610) Dönemi'nde kentte meydana gelen yıkıcı depreme kadar işlevini sürdürdüğü düşünülmektedir.²⁶

Kentin önemli anıtsal çeşmelerinden bir diğeri, İmparator Caracalla (MS 211-217) onuruna, MS 215 yılındaki kenti ziyareti münasebetiyle inşa edilmiştir. S. Severus Çeşmesi'ne benzer biçimde bu yapı da çeşitli onarımlar geçirmiştir. Dört farklı onarım evresi tespit edilen yapının son onarımı, MS 5. yüzyıl başına tarihlenmektedir.²⁷ Bu evrede, çeşme havuzlarına haçı parapetler ve bu parapetleri bir arada tutan, üzerlerinde Latin haçı bulunan payeler ilave edilmiştir (Fotoğraf 5a-b). Buna karşın çeşmenin orijinal evresine ait *in situ* hâlde günümüze ulaşan Zeus'un Ganymedes'i kaçırması ve Theseus'un Minatouros'u öldürmesi gibi mitolojik sahnelerin işli olduğu parapet payelerinin ise Geç Antik Çağ boyunca korunduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Stadyum Caddesi üzerinde konumlanan ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen B Nymphaeumu da MS 5. yüzyıl sonuna kadar kapsamlı onarımlardan geçmiştir. MS 494 depremiyle büyük zarar gören yapının, sonraki düzenlemelerle MS 7. yüzyıl başlarına kadar yalnızca havuz kısmı kullanılmıştır. Bu dönemde çeşme, çevresindeki konut ve ticari yapılara su sağlayan bir *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) işlevi üstlenmiştir.²⁹

Kentte yakın zamanda gün yüzüne çıkarılan Traian Çeşmesi (Traian Nymphaeum), Roma Dönemi'nden Geç Antik Çağ'a geçiş sürecinde yaşanan kentsel dönüşüm faaliyetleriyle ilgili dikkat çekici veriler sunmaktadır. Kazılarda ele geçen yazıtlar ve heykel grubu, yapının üç ayrı inşa evresinden geçtiğini göstermektedir.³⁰ İlk evresinde çeşmede, eksedra biçimli bir cephe ve bu cephenin çevrelediği yarım daire planlı bir havuz bulunmaktadır. Cephe tek katlıdır ve merkezinde İmparator Traian ile bir Dacialı esirden oluşan anıtsal (yükseklik 2.84 m) bir heykel grubu yer alır. Ayrıca, çeşmenin doğu kenarında, mermer parapetlerle çevrili dikdörtgen planlı bir havuz bulunmaktadır (Fotoğraf 6a).³¹ MS 4. yüzyıla tarihlenen ikinci evrede, yarım daire planlı havuzun güney kenarını sınırlayan parapetlerin ve onları bir arada tutan payelerin ön yüzlerine haç motifleri kazınmıştır; bu uygulama, yeni dinin sembolik gücünü vurgulamaktadır. Benzer haç işaretleri, doğudaki dikdörtgen havuzun parapetlerinin dış yüzlerinde de

²⁶ Şimşek, *a.g.e.*, s. 147-157.

²⁷ Şimşek, *a.g.e.*, s. 163.

²⁸ Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s. 211-212; Şimşek, *a.g.e.*, s. 163-167; C. Şimşek, "Laodikeia'da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı", *15. yılında Laodikeia (2003-2018), Laodikeia Çalışmaları 5*, İstanbul 2019, s. 55.

²⁹ Şimşek, *a.g.e.*, s. 171-174; Şimşek, *a.g.m.*, s. 61.

³⁰ C. Şimşek, "Laodikeia Su Yasası", *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*, 2018b, s. 192-197; Şimşek, *a.g.m.*, s. 65.

³¹ Şimşek, *a.g.m.*, s. 196; Şimşek, *a.g.m.*, s. 65.

görülmektedir (Fotoğraf 6b).³² Bu dönemde çeşme işlevini bir süre daha sürdürmüştür.³³ Üçüncü evrede, MS 4. yüzyıl ortalarından itibaren, meydanın güneyinde inşa edilen Atriumlu Yönetici Binası ile birlikte alanın kamusal önemi artmıştır. Bu süreçte çeşmenin yarım daire planlı havuzu, parapet payeleri ve plastik süsleme elemanları yeniden kullanılarak meydana bakan eksedra şeklinde iki basamaklı bir oturma sıralarına dönüştürülmüştür.³⁴ Ana havuzun işlevini kaybetmesiyle ortaya çıkan su ihtiyacı ise doğu duvarındaki dikdörtgen havuzun büyütülmesiyle giderilmiştir. Bu aşamada yapı, su hattında yapılan düzenlemelerle birlikte bir su dağıtım terminaline (*castellum divisorium*) dönüşmüştür.³⁵ Traian heykel grubu, bu yeniden düzenleme sonrasında, basamaklı eksedranın güneydoğusuna yerleştirilmiştir.³⁶

Anadolu'da az sayıda örneği bilinen dairesel planlı çeşmelerden biri, **Kıbyra** kentinin üçüncü teras düzlüğünde yer almaktadır. Kentte Roma Dönemi'ne ait olduğu bilinen tek anıtsal çeşme olan bu yapı, mimari özellikleri ve uzun süreli kullanım süreciyle dikkat çekmektedir. Arkeolojik veriler, yapının üç farklı kullanım evresinden geçtiğini ortaya koymaktadır.³⁷ Sütunlar, kabartmalı frizler ve heykellerle zengin biçimde süslenmiş olan, üst örtüsünün konik biçimli bir çatıyla kapatıldığı anlaşılan bu anıtsal çeşme, merkezinde blok taşlardan oluşturulmuş dairesel bir çekirdek gövdeye sahiptir. Bu gövdeyi çevreleyen iki eş merkezli havuz, yapının genel planını tanımlamaktadır. Tholos Nymphaeum olarak adlandırılan bu çeşme, MS 23 yılında meydana gelen deprem sonrasında kentin yeniden inşa faaliyetleri sırasında inşa edilmiştir. İlk evrede çeşmenin, merkezden geçen su sistemiyle bağlantılı dairesel bir gövdeye ve onu çevreleyen tek bir havuza sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7).³⁸ MS 2. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirilen ikinci evrede, ilk havuzun etrafına ikinci bir havuz eklenmiş ve yapı bu düzenlemeyle daha anıtsal bir görünüme kavuşmuştur.³⁹ MS 417 depreminde büyük ölçüde tahrip

³² Şimşek, *a.g.m.*, s. 103; Şimşek, *a.g.m.*, s. 65.

³³ Şimşek, *a.g.m.*, s. 196.

³⁴ Şimşek, *a.g.m.*, s. 103.

³⁵ Şimşek, *a.g.m.*, s. 65.

³⁶ C. Şimşek, Laodikeia'daki Traian heykel grubunun, kentin sakinleri tarafından İmparator I. Constantinus'u temsil edecek biçimde yeniden yorumlandığını ve bu dönüşümün, politik açıdan önem taşıyan bir kamusal alan içerisinde Hristiyan halka yönelik bir propaganda aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Bk. Şimşek, *a.g.m.*, s. 197. Traian Çeşmesi'ne ilişkin ayrıntılı bilgiler için ayrıca bk. Şimşek, *a.g.m.*, s. 103; Şimşek, *a.g.m.*, s. 192-197; Şimşek, *a.g.m.*, s. 65.

³⁷ Ş. Özudoğru, "Geç Antikçağ'da Kıbyra", *Cedrus VI*, 2018b, s. 31; Ş. Özudoğru, *Kıbyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi 1/ Kıbyra*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2020, s. 173-175.

³⁸ Ş. Özudoğru, "Kıbyra 2014-2016 Yılı Çalışmaları ve Sonuçları", *Phaselis VI: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergi*, 2018a, s.135; Özudoğru, *a.g.e.*, s. 174.

³⁹ Özudoğru, *a.g.m.*, s. 134-135; Özudoğru, *a.g.e.*, s. 175.

olan çeşme, sonrasında kapsamlı bir onarım sürecinden geçmiştir. Bu onarımların ardından yapı, muhtemelen MS 7. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmaya devam etmiştir.⁴⁰ Bizans evresinde, heykelleri, sütun düzeni ve konik çatısını taşıyan arşitrav-friz bloklarıyla büyük ölçüde korunmuş olan çeşmenin, yalnızca bir su anıtı olarak değil, aynı zamanda çevresindeki yapılara su dağıtımını yapan bir *castellum divisorium* işlevi de üstlendiği düşünülmektedir.⁴¹ Yapının çevresinde tespit edilen çok sayıda isale hattı, bu görüşü desteklemekte ve çeşmenin bu dönemde kentsel su sisteminin aktif bir parçası olarak kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Geç Antik Çağ'a ait kullanım ve onarım evrelerinin izlenebildiği bir diğer örnek, **Stratonikeia** antik kentinde, Kuzey Şehir Kapısı'nın iki kemerli girişi arasında yer alan eksedra planlı, iki katlı cephe düzenlemesine sahip anıtsal çeşmedir (Fotoğraf 8). Kentin en önemli ulaşım akslarından biri olan Kuzey Sütunlu Caddesi'nin son noktasında konumlanan bu yapı, şehir kapısıyla birlikte MS 139'da meydana gelen deprem sonrasında, Geç Antoninler Dönemi'nde inşa edilmiştir.⁴² MS 360 yılı depreminde büyük ölçüde zarar gören çeşmenin, MS 5. yüzyılda gerçekleştirilen kapsamlı onarımların ardından yeniden işlev kazandığı anlaşılmaktadır.⁴³ Bu onarımlar sürecinde, havuzun su sistemi yenilenmiş; zemini ise *swastika* (gamalı haç) motifleriyle birlikte çeşitli bitkisel ve geometrik desenlerden oluşan mozaiklerle döşenmiştir (Şekil 1).⁴⁴ Depremlerin etkisiyle bu mozaik tabanında oluşan dalgalanma ve çökmelerin, kiremit parçalarının *opus spicatum* tekniğinde yerleştirilmesiyle onarıldığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Kentte MS 5-6. yüzyıllara

⁴⁰ Özüdoğru, *a.g.e.*, 173.

⁴¹ Özüdoğru, *a.g.m.*, s. 31; Özüdoğru, *a.g.m.*, s. 134-137; Özüdoğru, *a.g.e.*, s. 173-175.

⁴² Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s. 249; Kentte bulunan bir yazıttan anlaşıldığı üzere, M.S. 139 yılında meydana gelen deprem sonrasında Roma İmparatoru Antoninus Pius, kente 25.000 *drakhme* tutarında mali destekte bulunmuştur. Bu bağlamda, Kuzey Şehir Kapısı ile ona bitişik konumda yer alan anıtsal çeşmenin de söz konusu imparatorluk yardımı sayesinde inşa edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Bk. B. Söğüt, *Stratonikeia 2015 Yılı Çalışmaları: Yerleşim ve Kentleşme*, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, İstanbul 2017, s. 158; Yazıt için ayrıca bk. M. Aydaş, "Stratonikeia ve Lagina/Polis ve Peripolion", *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1*, (ed. B. Söğüt), 2015, s. 75.

⁴³ Söğüt, *a.g.m.*, s. 159; B. Söğüt, "Geç Antik Çağda Stratonikeia", Geç Antik Çağ'da Iykos Vadisi ve Çevresi, (ed. C. Şimşek-T. Kaçar). Ege Yayınları, İstanbul 2018, s. 433-434.

⁴⁴ Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mozaik, havuzun yarım daire biçimli planına uyum sağlayacak şekilde döşenmiş olup, kenar kısmı bir çerçeveye sınırlandırılmıştır. Oldukça sade bir kompozisyona sahip olan mozağin açık renkli zemininde siyah ve sınırlı ölçüde koyu kırmızı tonlar kullanılmıştır. Bk. B. Söğüt ve F. Aytekin, "Stratonikeia Kuzey Sütunlu Caddesi Doğu Portik Mozağı", Barış Salman Anı Kitabı, Ege Yayınları, İstanbul 2017, s. 225.

⁴⁵ B. Söğüt, "Stratonikeia 2011 yılı çalışmaları", 34. KST (3), Ankara 2012, s. 46; B. Söğüt, "Stratonikeia'daki Koruma Uygulamalarından Örnekler", Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan, Ege Yayınları, İstanbul 2015, s. 382; Söğüt, *a.g.m.*, s. 439.

tarikhlendirilen bu uygulama, çeşmenin Geç Antik Çağ boyunca aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Kazılar sırasında çeşme cephesi önünde ele geçen ve çeşme cephesinde sergilendiği anlaşılan MS 5. yüzyıla ait bir karı-koca heykel portresi bulunmuştur. Bu portrelerin, çeşme ve su sistemi onarımlarını finanse eden yerel bir aileye ait olabileceği ileri sürülmektedir.⁴⁶ Bu bağlamda, mozaik tabanın da bu onarımlar kapsamında, aynı dönemde düzenlenmiş olması olası görünmektedir.⁴⁷ Çeşmenin dikdörtgen planlı daldırma havuzunun batı kısa kenarında yer alan mermer parapetler üzerinde, Erken Bizans evresinde oluşturulmuş beş sıra hâlinde derin, eğik oluklar gözlenmektedir. Bu olukların, havuz parapetlerinden geçen künklerle bağlantılı olduğu ve taşan suyun çevredeki yapılara yönlendirilmesini sağladığı düşünülmektedir. Bu düzenleme, yapının işlevinin yalnızca estetik veya anıtsal bir nitelikle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda su dağıtım terminali biçimde hizmet verdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Anadolu'nun su kaynakları açısından en zengin yerleşimlerinden biri olan **Perge**, bugüne dek ortaya çıkarılmış Roma Dönemi'ne ait beş anıtsal çeşmesiyle (F1, F2, F3, F4 ve F5) dikkat çekmektedir.⁴⁸ Kentin MS 7. yüzyıla kadar kesintisiz yerleşime sahne olduğu bilinmekle birlikte, söz konusu anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'daki kullanım biçimleri hakkında yeterli arkeolojik kanıt mevcut değildir. Ancak, bu yapılarda günümüzde de gözlemlenebilen eklemeler, geç dönem işlevlerine dair belirli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, kuzey-güney doğrultulu

⁴⁶ Kentte ele geçen bir yazıt, söz konusu portrelerin Apollinarios ve eşine ait olduğunu ortaya koymuştur. Stratonikeia'da bugüne dek su yollarına ilişkin yalnızca tek bir yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıt, M.S. 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve kentin babası (pater civitatis) unvanını taşıyan Apollinarios tarafından yaptırılan bir su yolundaki onarım faaliyetlerini konu alan bir epigramdır. M. Ç. Şahin, söz konusu yazıtı M.S. 450–498 yılları arasına tarihlendirmektedir. Bk. Şahin 2010, 65-66; Çeşme yapısında ele geçen ve Özgan tarafından MS 460'lı yıllara tarihlenen bir kadın ve erkek büstünün su yolunu yenileyen Apollinarios ve eşine ait olduğunu öne sürmektedir. Özgan 1987, 266; Özgan 1999, 134-136; Yazıt için ayrıca bk. Uzunoğlu *a.g.e.*, s. 318.

⁴⁷ B. Söğüt, "Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları", 31. KST, 4. Cilt, Ankara 2009, s. 269; Söğüt, *a.g.m.*, s. 439.

⁴⁸ Perge'deki anıtsal çeşmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. A. M. Mansel, "1970 yılı Perge Kazısına Dair Ön Rapor", *TAD*, 19, 1970, s. 172; A. M. Mansel, "Die Nymphaen von Perge", *IstMitt* 2, 1975, s. 367-372; Erol 1999, 115-122; Dorl-Klingenschmid, *a.g.e.*, s.226-231; Richard, *a.g.e.*, s. 274-275; A. Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 247-249; W. Martini, "Nymphäum und Tor. Zur Wasserkultur in Perge in Pamphylien", *Turm und Tor. Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften*, 2015, s. 279-289; F. D. Aksoy, *Perge Antik Kentinde Bulunan Anıtsal Çeşme (F3)'nin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016; E. Can, *Perge F-5 Çeşmesi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.

sütunlu caddenin kuzey ucunda yer alan ve Hadrianus Dönemi'ne (MS 2. yüzyıl) tarihlenen F3 Çeşmesi (Fotoğraf 9), sonraki bir evrede belirgin değişikliklere uğramıştır. Çeşmenin orijinal havuz parapetlerinin üzerine örülen tuğla duvar, su haznesinin hacmini artırmak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, ön cephesinin sağ tarafındaki parapetlerin üst yüzeyine oyulmuş derin oluklar sayesinde künklerin yerleştirilerek suyun dağıtımı sağlandığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 10-11). Benzer şekilde, sütunlu cadde boyunca uzanan ve çeşmenin devamı niteliğinde olan su kanalının parapetlerinde de sonradan eklendiği anlaşılan künklerin varlığı tespit edilmiştir.⁴⁹ Bu durum, söz konusu çeşmenin daha sonraki bir müdahale sonucunda, caddede yer alan dükkanlara ve bazı konutlara su sağlayan bir *castellum divisorium* işlevi kazandığına işaret etmektedir. Tamamen pragmatik bir yaklaşımla gerçekleştirilen ve yapının estetik görünümünü olumsuz biçimde etkilemiş olan bu müdahale, Geç Antik Çağ'da yapılmış olmalıdır.⁵⁰

Kentteki çeşmelerin geç dönem kullanımlarına dair bir diğer veri ise, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin doğusundaki bir dükkân içinde bulunmuş olan ve harf karakterine göre MS 5-6. yüzyıla tarihlenen Grekçe bir yazıttır. Yazıtta, kentteki bir çeşmenin mermer dekorasyonunun Stephanos adlı comes aracılığıyla *epimeletes* Gerontios tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir.⁵¹ Yazıt *in situ* olarak bulunmadığından, hangi çeşme yapısına ait olduğu kesin olarak belirlenememiştir. Bununla birlikte, S. Şahin, yazıtın Septimius Severus Dönemi'ne ait Aurelia Paulina Çeşmesi'nin (F2/F4 Çeşmesi) geç dönem onarımlarıyla ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür.⁵² Kesin olmamakla birlikte, bu yazıtın kentteki anıtsal çeşmelerden birine ait olduğu ve söz konusu yapının Geç Antik Çağ'da onarım görerek kullanılmaya devam ettiği güçlü bir olasılıktır.

Sonuç

Bu çalışmada örneklenen anıtsal çeşmeler, Geç Antik Çağ'daki kentsel yaşamın sürekliliğini ortaya koymanın yanı sıra, bu dönemde canlı bir çeşme kültürünün varlığını da kanıtlamaktadır. Anıtsal çeşmelerde tespit edilen teknik,

⁴⁹ Bu kanal birçok onarım görmüştür. Sütunlu cadde üzerindeki kanalın iki uzun kenarına eklenen pişmiş toprak künklerle kentin çeşitli yerlerine su dağıtılmıştır. Bk. Mansel 1972, *a.g.m.*, s. 112.

⁵⁰ Çeşme'deki geç dönem eklemeleri ile ilgili ayrıca bkz. Richard, *a.g.e.*, s. 58-61, 152.

⁵¹ † ἐγένετο ἡ μαρμαρώσις] 2 - τοῦ ὑδρίου τοῦτου [διδ] τιμασμένου τοῦ [μεγα]- 4 - λοπρ(επιστάτου) κόμη(ητος) καὶ δουκὸς Στεφάνου καὶ Γερωντίου 6 - τοῦ λαμπρ(οτάτου) ἐκρ. Καὶ πατρ(ὸς) τῆς μητροπόλεως; Çeviri: “Bu çeşmenin mermer dekorasyonu, pek görkemli comes ve dux Stephanos’un ve parlak bir curator ve metropolis’in babası olan Gerontios’un onursal bediyesi sayesinde oldu” Çeviri için bk. S. Şahin, “Spätromisch- frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien”, *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies*, (ed. A. Rhoby), Viyana 2015, s. 179-180, No. 5.

⁵² Şahin, *a.g.m.*, s. 179-180.

yapısal ve dekoratif müdahaleler, esasen dönemin ihtiyaçlarına yönelik pragmatik çözümler olarak değerlendirilmelidir. Bu onarımların çoğu, doğal afetlerin yol açtığı tahribatların giderilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle depremler gibi kent dokusunu derinden etkileyen felaketlerin ardından, temiz su temininin yeniden sağlanması, kent yönetiminin en acil önceliklerinden biri hâline gelmiştir. Kentin altyapısının yeniden işler kılınması özellikle su ve kanalizasyon sistemlerinin onarımı salgın hastalıkların önlenmesi ve toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından yaşamsal önem taşımıştır. Bu temel gereksinimlerin karşılanmasıyla birlikte, çeşme yapılarının yeniden faaliyete geçirilmesi hem işlevsel hem de sembolik bir anlam kazanmıştır. Zira suyun tekrar kente kazandırılması ve bu sürecin anıtsal çeşmeler aracılığıyla kamusal alanda görünür kılınması yalnızca bir altyapı çalışması değil, aynı zamanda kentin yeniden kavuştuğu refah ve politik gücün görsel bir ifadesi olmuştur. Nitekim incelenen örneklerin büyük bölümünde, bu tür kapsamlı onarımların Geç Antik Çağ boyunca Anadolu’da meydana gelen büyük depremler sonrasında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çeşme yapılarında işlevsel devamlılığı sağlamaya yönelik onarımların yanı sıra, dekoratif donanımın da büyük ölçüde korunduğu dikkat çekmektedir. Anıtsal çeşmelerin ayrılmaz unsurları olan heykeller (portre heykelleri, imparator veya yerel seçkinlere heykeller, tanrı heykelleri ve çeşitli mitolojik figürler) çoğu durumda bazı değişikliklerle birlikte sergilenmeye devam etmiştir. Bu durum iki önemli olguya işaret eder: İlki, anıtsal çeşmelerin uzun süre kullanımda kaldığını; ikincisi ise, heykel programlarında yapılan müdahalelerin, dönemin dini ve toplumsal dönüşüm süreçlerini yansıttığını göstermesidir. Özellikle heykellerin cinsel organlarının keskiyle tahrip edilmesi veya alınlarına haç işaretlerinin kazınması, Hristiyanlığın giderek güç kazandığı Geç Antik Dönem’e özgü ikonoklastik bir tutumun yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu tür müdahalelerin kesin tarihlendirilmesi, arkeolojik ve epigrafik verilerle desteklenmedikçe mümkün değildir. Heykellerin Hristiyan inancına uygun hâle getirilmesi yönündeki bu uygulamaların, *Codex Theodosianus* 16.10’da yer alan imparatorluk yasalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁵³ Çeşmelerin imparatorluk yasalarından etkilendiğini düşünürsek bu heykellerin Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi’nde mevcut yerlerinde hâlâ kullanılıyor oldukları sonucuna varılabilir. Ayrıca bazı yasaların doğrudan bu heykellerin korunmasına yönelik hükümler içerdiği bilinmektedir.⁵⁴ Pagan inançlarını çağrıştırmalarına karşın, bu heykellerin Geç Antik Çağ’da dinî anlamlarından soyutlanarak yalnızca estetik ve kentsel peyzajın bir parçası olarak algılandıkları düşünülmelidir.

⁵³ MS 382 tarihli kanun tapınak içindeki tanrı heykellerinin dahi dini anlamlarından soyutlanarak sanat eseri olarak kabul edilmesini ve korunmasını emreder. Bk. Cod. Theod. 16.10.8.

⁵⁴ Buna ilişkin bir yasada kentsel dekora yararı olan mermer, bronz gibi değerli malzeme ve heykellerin alınması yasaklanmıştır. Bk. Cod. Theod. 15.1.19, 37.

Mimari müdahalelerin ve heykel programlarının korunması veya güncellenmesinin yanı sıra çeşmelerin hidrolik sistemlerinde yapılan teknik düzenlemeler de dikkat çekicidir. Suyun kent sakinlerine ulaştırılma biçimindeki bu değişiklikler, işlevsel bir dönüşümün göstergesidir. Geç Antik Çağ'da mevcut anıtsal çeşmelerin, asıl işlevlerinin yanında çevredeki konut, dükkân veya atölyelere su sağlayan *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) olarak kullanılması ya da tamamen bu amaca yönelik olarak dönüştürülmesi, su kaynaklarının kent dokusuna daha etkin biçimde entegre edilmesi isteğinin sonucu olarak tamamen faydacı bir perspektifle gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu tür müdahaleler çeşme cephelerinin estetik bütünlüğünü zedelemiş olsa da kentsel yerleşim yoğunluğunun bu yapılar etrafında artması, onların Geç Antik Çağ kentsel dokusunun biçimlenmesinde merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Roma Dönemi'nden Geç Antik Çağ'a kadar uzanan süreçte, anıtsal çeşmeler sürekli onarımlar ve yenilemelerle biçimsel ve işlevsel dönüşümler geçirmiştir. Mevcut arkeolojik veriler, özellikle MS 4. ve 5. yüzyıllarda yaşanan depremlerin ardından gerçekleştirilen onarımlar sayesinde, bu yapıların özgün mimari düzenlemelerinin ve süsleme programlarının büyük ölçüde korunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak çoğu durumda, ihtiyaca yönelik kapsamlı yapısal değişiklikler, çeşmelerin asli işlevini etkilemiştir. Söz konusu müdahalelerin belirli bir plan dâhilinde yürütüldüğü ve muhtemelen kent genelinde gerçekleştirilen geniş ölçekli bir imar faaliyetinin parçası olduğu düşünülebilir. Anıtsal çeşmelerin Geç Antik Dönemdeki yeniden kullanımı, yalnızca bir onarım faaliyeti değil, geçmişin mirasıyla çağın gereksinimleri arasında kurulan dinamik bir diyalog olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Aksoy, F. D. *Perge Antik Kentinde Bulunan Anıtsal Çeşme (F3)'nin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- Auinger, J. ve Aurenhammer, M., "Antik Dönemin Sonunda Ephesos Heykeltıraşlığı", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s.163-196.
- Auinger, J. ve Rathmayr, E., "Zur spätantiken Statuenausstattung der thermen und nymphäen in Ephesos", *Statuen in der Spätantike*, 2007, s. 237-269.
- Aydaş, M., "Stratonikeia ve Lagina/Polis ve Peripolion", *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1*, (ed. B. Söğüt), 2015, s.71-77.

- Can, E., *Perge F-5 Çeşmesi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.
- Dorl-Klingenschmid, C., *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten: Funktion im Kontext (Studien zur antiken Stadt 7)*, München: Verlag Dr. Friedrich Pfeil, 2001.
- Erol, A., *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1999.
- Hanslmayr, R., *Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen. Forschungen in Ephesos*, Band X/2. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.
- Jacobs, I. *Aesthetic Maintenance of Civic Space: The "Classical" City from the 4th to the 7th c. ad*, Peeters, 2013.
- Jacobs, I. ve Richard, J., "We Surpass the Beautiful Waters of Other Cities by the Abundance of Ours: Reconciling Function and Decoration in Late Antique Fountains", *Journal of Late Antiquity*, 5 (1), 2012, s. 3-71.
- Ladstätter, S., "Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 3-28.
- Lavan, L., *Public Space in the Late Antique City 1-2 vols.* Brill, 2021.
- Mansel, A. M., "1970 yılı Perge Kazısına Dair Ön Rapor", *TAD*, 19, 1970, s. 169-184.
- Mansel, A. M., "Die Nymphaen von Perge", *IstMitt* 2, 1975, s. 367-372.
- Martini, W., "Nymphäum und Tor. Zur Wasserkultur in Perge in Pamphylien", *Turm und Tor: Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften*, 2015, s. 279-289.
- Özdizbay, A. *Perge'nin M.S. 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi*, Suna-İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Özgan, R., *Die Skulpturen von Stratonikeia (AMS 32)*, Bonn, 1999.
- Özüdoğru, Ş., "Kıbyra 2014-2016 Yılı Çalışmaları ve Sonuçları", *Phaselis VI: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergi*, 2018a, s. 109-146.
- Özüdoğru, Ş., "Geç Antikçağ'da Kıbyra", *Cedrus VI*, 2018b, s. 13-64.
- Özüdoğru, Ş., *Kıbyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi 1/ Kıbyra*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2020.
- Pharr, C., *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, Princeton, 1952.
- Pülz, A., "Bizans Döneminde Ephesos'un görünümü". *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege yayınları, İstanbul 2011, s. 47-75.
- Quatember, U., *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos*, Vol. 11, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011.
- Richard, J., *Water for the City, Fountains for the people: Monumental fountains in the Roman East: an Archaeological Study of Water Management. (SEMA 9)*, Brepols Publishers, 2012.
- Roueché, C., "The Kuretenstrasse: the imperial presence in Late Antiquity, *Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*", Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s.155-170.
- Scherrer, P., *Ephesos: Der Neue Führer*, ÖAW, 1995.
- Söğüt, B., "Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları", *31. KST*, 4. Cilt, Ankara 2009, s. 263-286.
- Söğüt, B., "Stratonikeia 2011 yılı çalışmaları", *34. KST (3)*, Ankara 2012, s. 45-58.

- Söğüt, B., “Stratonikeia'daki Koruma Uygulamalarından Örnekler”, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul 2015, s. 379-396.
- Söğüt, B., *Stratonikeia 2015 Yılı Çalışmaları: Yerleşim ve Kentleşme*, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 2017, s. 153-168.
- Söğüt, B., “Geç Antik Çağda Stratonikeia”, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, (ed. C. Şimşek-T. Kaçar). Ege Yayınları, İstanbul 2018, s. 429-457.
- Söğüt, B. ve Aytekin, F., “Stratonikeia Kuzey Sütunlu Cadde Doğu Portik Mozaığı”, *Barış Salman Anı Kitabı*, Ege Yayınları, İstanbul 2017, s. 221-232.
- Şahin, S., “Spätrömisch- frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien”, *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies*, (ed. A. Rhoby), Viyana 2015, s. 177-185.
- Şimşek, C., *Laodikeia (laodicea ad lycum) Laodikeia Çalışmaları 2*, Ege Yayınları, İstanbul 2013.
- Şimşek, C., “Geç Antik Çağ'da Laodikeia”, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi/The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek-T. Kaçar). Ege yayınları. İstanbul 2018a, s. 81-116.
- Şimşek, C., “Laodikeia Su Yasası”, *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*, 2018b, s. 190-199.
- Şimşek, C., “Laodikeia'da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı”, *15. yılında Laodikeia (2003-2018)*, *Laodikeia Çalışmaları 5*, İstanbul 2019, s. 1-88.
- Uzun, M. C., *Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri*, Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Eskişehir 2022.
- Uzunoglu, H., *Epigrafiik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su Yapıları*, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Antalya 2018.

EKLER

Fotoğraf 1. Efes, Traian Çeşmesi - genel görünüm (Uzun 2022, Res. 215)

Fotoğraf 2. Efes, Hydreion (ÖAW Arşivi, Dia: 011130)

Fotoğraf 3. Yukarı Agora'nın Güneyindeki Anıtsal Çeşme - genel görünüm

Fotoğraf 4a-4b. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi - genel görünüm (Şimşek 2018, Fig.

15)

Fotoğraf 5a-5b. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi – plan (Şimşek 2019, Res. 84)

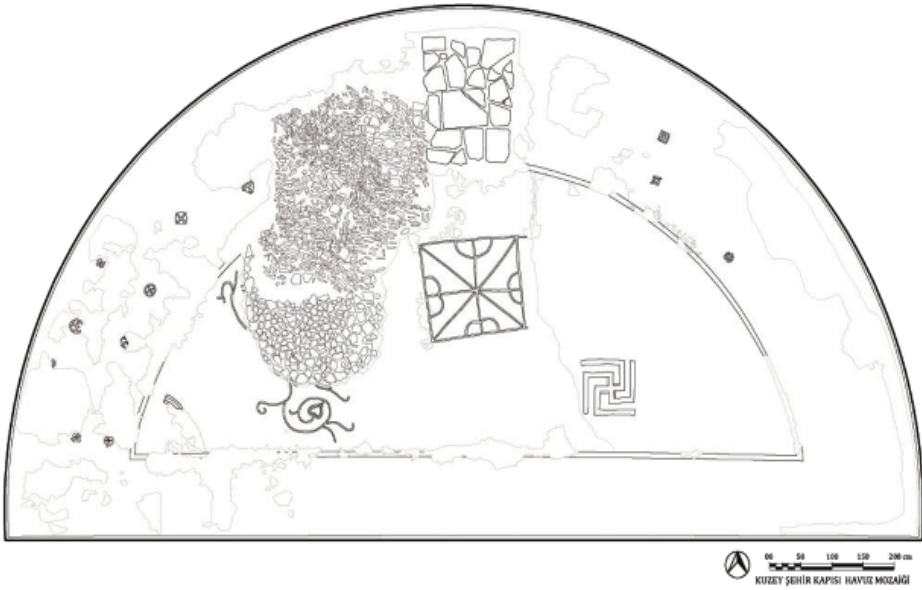
Fotoğraf 6a-b. Laodikeia, Traian Çeşmesi ana havuz, çeşme havuzları ve su sistemi
(Şimşek 2019, Res. 8)

Fotoğraf 7. Kibyra Dairesel Planlı Çeşme
(<https://kulturenvanteri.com/yer/kibyra-yuvarlak-planli-cesme/fk6i03xwaaccfsl/>)

Fotoğraf 8. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi - genel görünüm (Uzun 2022, Res. 226)

Şekil 1. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz mozaïği (Emlik 2019, Şek. 4.14)

Fotoğraf 9. Perge, F3 Çeşmesi, güney cephesi görünüşü (Uzun 2022, Res. 229)

Fotoğraf 10. Perge, F3 Çeşmesi'nin havuz parapetleri üzerine Geç Antik Çağ'da eklenen tuğla duvarlar (Aksoy 2016, Şek. 3.7, B.19)

Fotoğraf 10. Perge, F3 Çeşmesi'nin havuz parapetleri üzerine Geç Antik Çağ'da eklenen tuğla duvarlar (Aksoy 2016, Şek. 3.7, B.19)

Extended Summary

This study investigates the reuse of monumental fountains constructed in Anatolia during the Roman period within the context of Late Antiquity and the Early Byzantine era. It focuses on their structural, functional, and decorative transformations, while analyzing their role in sustaining urban life. Natural disasters, economic fluctuations, and socio-cultural changes brought about significant modifications in the technical, architectural, and decorative aspects of these fountains. In particular, the earthquakes of the 4th and 5th centuries AD prompted comprehensive repairs to their water systems and structural features. These restorations allowed the fountains not only to maintain their original functions but also to operate as *castellum divisorium* (water distribution terminals), supplying water to nearby houses, shops, and workshops. Revisions to their hydraulic systems, though often pragmatic or provisional, primarily sought to ensure more hygienic water distribution and to preserve the operational integrity of the fountains. Furthermore, with the rise of Christianity, changes were introduced to the sculptural programs and decorative schemes once displayed in these monuments.

By tracing both the functional continuity of monumental fountains in Late Antiquity and their contribution to urban life, this article also highlights the ways in which these structures were reshaped by religious, social, and political transformations. Ultimately, Roman-period fountains not only addressed practical urban needs but also safeguarded the aesthetic identity of cities, thereby illuminating the processes of continuity and transformation within ancient urban centers.